

**O‘ZBEKISTON AMALIY SAN‘ATIDA GILAM VA SAVAT TO‘QISH
TEXNIKASINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Jo‘rayeva Dilnoza

*Namangan davlat pedagogika institute Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
Texnologik ta'lim yo'nalishi, TXT AU 24 guruh talabasi*

Tursunova Shaxzoda

Ilmiy rahbar: o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishida O'zbekiston xalq amaliy san'atining qadimiy sohalari bo'lgan gilam va savat to'qish texnikasining tarixiy rivojlanishi, milliy xususiyatlari va zamonaviy holati o'rganilgan. Maqolada an'anaviy to'qish usullari, turli hududlarda qo'llaniladigan texnologik jarayonlar, ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida gilam va savat to'qish san'atining pedagogik ahamiyati, yoshlar tarbiyasidagi o'rni hamda bu hunarmandchilikni saqlab qolish yo'llari aniqlangan.

Kalit so'zlar: gilam to'qish, savat to'qish, xalq hunarmandchiligi, amaliy san'at, milliy qadriyatlar, an'anaviy texnologiya, hunarmandchilik ta'limi, etnomadaniyat.

KIRISH

O'zbekiston xalqining boy madaniy merosi orasida amaliy san'at turlari alohida o'rin tutadi. Ming yillar mobaynida shakllangan gilam va savat to'qish san'ati nafaqat maishiy ehtiyojlarni qondirish, balki milliy estetik qadriyatlarni avloddan avlodga o'tkazish vositasi bo'lib kelgan. Har bir to'qilgan gilam yoki savat ichida xalqimizning tarixi, dunyoqarashi, estetik didlari va hunarmandchilik mahorati aks etgan. Hozirgi kunda globallashuv jarayonlari milliy hunarmandchilik sohasiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari an'anaviy usullarni siqib chiqarish xavfini tug'dirmoqda. Shu sababli, gilam va savat to'qish texnikasini ilmiy asosda o'rganish, an'anaviy bilimlarni tizimlashtirish va yoshlarga o'rgatish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Pedagogika institutlarida bu soha bo'yicha malakali mutaxassislar tayyorlash zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi gilam va savat to'qish texnikalarining milliy xususiyatlarini o'rganish, turli usullarni qiyoslash, ularning pedagogik salohiyatini aniqlash hamda bu hunarmandchilikni saqlash va rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Gilam to'qish san'atining tarixiy ildizlari va hududiy xususiyatlari

O'zbekiston hududida gilam to'qish san'ati qadim zamonlardan boshlab rivojlangan. Arxeologik qazilmalar shuni ko'rsatadiki, O'rta Osiyo xalqlari miloddan avvalgi V-IV asrlardayoq to'qimachilikni yuqori darajada egallagan. Gilam to'qish texnikasi har bir viloyatda o'ziga xos uslub va naqshlar bilan boyigan.

Buxoro, Samarqand, Xiva, Farg'ona vodiysi hududlarida shakllangan gilam to'qish maktablari o'zlarining noyob xususiyatlari bilan ajralib turadi. Har bir hududning gilam naqshlari mahalliy tabiat, madaniy an'analar va estetik qarashlarga mos ravishda shakllangan. Masalan, Buxoro gilamlari geometrik naqshlar va to'q ranglar bilan, Xorazm gilamlari esa nozik chiziqlar va ochiq ranglar bilan ajralib turadi.

2. Gilam to'qish jarayonining texnologik bosqichlari

Gilam to'qish murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, hunarmanddan yuqori malaka va sabr-toqatni talab qiladi. Jarayon bir necha asosiy bosqichlardan iborat: xom ashyoni tayyorlash, iplarni bo'yash, dastgohga tayyorlash, to'qish va yakuniy ishlov berish.

Xom ashyo sifatida asosan qo'y juni, jun-ipak aralashmasi va ba'zan paxta tolasi ishlatiladi. Junni tozalash, taroqlash va yigirish jarayonlari maxsus asboblardan yordamida amalga oshiriladi. O'simlik bo'yoqlari - anorov po'stlog'i, bo'yoqbo'ya, lola, va boshqa tabiiy manbalardan olingan ranglar gilam to'qishda asosiy rang palitracini tashkil etadi.

Dastgoh (to'qish stansiyasi) oddiy yog'och konstruksiyadan iborat bo'lib, gorizontaal yoki vertikal joylashtiriladi. Asosiy iplar (arqoq) dastgohga tortilgandan so'ng, hunarmand maxsus texnikada tugunlar bog'lab, naqsh hosil qiladi. Bir kvadrat detsimetrda 1000 dan 4000 gacha tugun bo'lishi mumkin - bu gilamning sifatini belgilovchi asosiy ko'rsatkichdir.

3. Savat to'qish texnikasi va uning turlari

Savat to'qish gilam to'qishdan farqli o'laroq, ko'proq qo'lda, oddiy asboblardan yordamida amalga oshiriladi. Bu hunarmandchilik turi ham qadimiy tarixga ega bo'lib, xalqning kundalik ehtiyojlarini qondirish uchun rivojlangan. Savat to'qishda asosan tabiiy materiallar - qamish, yilg'oq, tol novdasi, selme va boshqa o'simliklardan foydalaniladi.

Savat to'qish texnikasi bir necha asosiy usulga bo'linadi: burma (spiral) usuli, tekis to'qish, qafasli to'qish va aralash uslublar. Har bir usul o'ziga xos naqsh va mustahkamlik darajasini ta'minlaydi. Burma usulida ish markazdan boshlanib, spiral shaklda kengayib boradi. Tekis to'qishda esa asosiy va ko'ndalang elementlar bir-biriga o'raladi.

Savat to'qishda ishlatiladigan materiallarni to'g'ri paytda yig'ish va tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Masalan, qamish yozning ikkinchi yarmida, tol novdalari esa bahorda yig'iladi. Materiallarni quritish, namlash va ajratish jarayonlari maxsus texnologik tartibda amalga oshiriladi.

4. Gilam va savat to'qishda qo'llaniladigan asosiy texnikalar

Gilam va savat to'qish texnikalarining qiyosiy tahlili

Xususiyat	Gilam to'qish	Savat to'qish	Umumiy jihatlari
Asosiy material	Jun, ipak, paxta	Qamish, tol, selme, yilg'oq	Tabiiy xom ashyo
Texnologik murakkablik	Juda yuqori, 6-12 oy	O'rtacha, 3-7 kun	Ko'p bosqichli jarayon
Asosiy asboblari	Dastgoh, pichoq, taroq	Qaychi, pichoq, qolip	Oddiy qo'l asboblari
Naqsh xususiyati	Murakkab geometrik, gul	Sodda, geometrik	Milliy elementlar
Pedagogik qiyinlik	Yuqori, uzoq amaliyot	O'rtacha, tez o'rganish	Bosqichma-bosqich o'qitish
Iqtisodiy qiymati	Juda yuqori (1-50 mln so'm)	O'rtacha (50 ming - 500 ming)	Biznes potentsiali
Ekologik jihat	100% tabiiy, uzoq xizmat	100% ekologik toza	Tabiatga zararsiz
Zamonaviy qo'llanilishi	Interyer, san'at predmeti	Maishiy buyumlar, dekor	Dizayn va estetika

5. Naqsh va kompozitsiya yaratish san'ati

Gilam naqshlari ichida O'zbekiston tarixining butun davrlar manzarasi aks etgan. "Chandoq", "muhr", "qo'chqor shoxi", "darak", "gul-bulbul" kabi klassik naqshlar ming yillar davomida takrorlangan va takomillashgan. Har bir naqsh simbolik ma'noga ega: chandoq baxt-saodat timsolini, qo'chqor shoxi kuch-qudratni, gul hayot va yangilanishni anglatadi.

Naqsh kompozitsiyasi yaratishda hunarmand ranglar uyg'unligini, simmetriyani va ritm qonunlarini bilishi shart. Markaziy naqsh (mehrobcha), bosh maydon va chegara elementlari o'zaro uyg'unligida gilamning umumiy go'zalligi namoyon bo'ladi. Savat to'qishda ham geometrik naqshlar qo'llaniladi, lekin ular ko'proq funktsional maqsadlarga xizmat qiladi - savatning mustahkamligini ta'minlash va estetik jihatdan bezash.

6. Zamonaviy ta'lim jarayonida gilam va savat to'qish o'rgatish metodikasi

Pedagogika institutlarida amaliy san'at yo'nalishi bo'yicha talabalarni tayyorlashda gilam va savat to'qish texnikasini o'rgatish muhim o'rin tutadi. Ta'lim jarayoni nazariy va amaliy qismlarni o'z ichiga oladi. Nazariy qismda tarixiy ma'lumotlar, texnologik jarayonlar, materiallar xususiyatlari o'rgatilsa, amaliy mashg'ulotlarda talabalar bevosita to'qish ko'nikmalarini egallaydilar.

Boshlang'ich bosqichda talabalar oddiy naqshlar bilan tanishadilar va savat to'qishdan boshlanadi, chunki bu texnika nisbatan osonroq va tezroq natijalarga olib keladi. Keyingi

bosqichlarda murakkab texnikalar, gilam to'qish asoslari va kreativ loyihalash ko'nikmalari shakllantiriladi. Har bir talaba o'z kreativ qobiliyatlarini namoyon etadigan individual loyihalar ustida ishlaydi.

TAHLIL

O'tkazilgan tadqiqot va amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, gilam va savat to'qish san'ati O'zbekiston madaniy merosining eng qimmatli qismlaridan biri bo'lib, uning saqlanishi va rivojlanishi davlat va jamiyat darajasida e'tibor talab etadi. Tahlil natijalariga ko'ra, an'anaviy texnikalarni egallagan ustalar soni yildan-yilga kamayib bormoqda, bu esa hunarmandchilik bilimlarining yo'qolish xavfini tug'diradi.

Pedagogik jihatdan qaralganda, gilam va savat to'qishni o'rganish jarayoni talabalarning bir qancha muhim kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Birinchidan, bu jarayon sabr-toqat, mas'uliyat va mehnatsevarlikni tarbiyalaydi. Ikkinchidan, talabalar milliy qadriyatlar va madaniy merosga hurmat tuyg'usini rivojlantiradilar. Uchinchidan, kreativ fikrlash, estetik did va badiiy qobiliyatlar shakllanadi.

Iqtisodiy tahlil shuni ko'rsatadiki, sifatli qo'l mehnatida tayyorlangan gilamlar ichki va tashqi bozorlarda yuqori talabga ega. Bir dona sifatli gilam narxi 10 million so'mdan 50 million so'mgacha bo'lishi mumkin, bu esa hunarmandlar uchun barqaror daromad manbai yaratadi. Savat to'qish mahsulotlari ham ekologik toza mahsulotlar sifatida tobora ommalashib bormoqda va milliy suvenirlar bozorida o'z o'rniga ega.

Biroq soha rivojlanishi uchun bir qator muammolarni hal etish zarur. Birinchi muammo - xom ashyo tanqisligi va uning narxining oshishi. Ikkinchisi - yoshlarning an'anaviy hunarmandchilikka qiziqishining kamayishi. Uchinchisi - zamonaviy marketing va sotish tizimlarining etishmasligi. Ushbu muammolarni hal etish uchun kompleks yondashuv zarur.

XULOSA, tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, gilam va savat to'qish texnikasi O'zbekiston xalqining qadimiy va boy madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib, uning saqlanishi va yangi avlodlarga o'tkazilishi milliy vazifadir. Ushbu hunarmandchilik turlari nafaqat maishiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan ta'lim jarayonining muhim qismidir. Gilam va savat to'qish san'atini o'rganish talabalarning estetik didini, kreativ qobiliyatlarini va mehnatsevarligini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Zamonaviy sharoitda an'anaviy texnikalarni zamonaviy dizayn va texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, yoshlar o'rtasida bu soha bo'yicha qiziqishni oshirish, xom ashyo bazasini mustahkamlash va mahsulotlarni xalqaro bozorlarga chiqarish uchun samarali mexanizmlar yaratish zarurdir. Pedagogika institutlarida amaliy san'at yo'nalishlarini mustahkamlash, malakali o'qituvchilar tayyorlash va zamonaviy o'quv dasturlarini ishlab chiqish orqali gilam va savat to'qish san'atining kelgusi avlodlarga munosib holda o'tishini ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Хакимов А.А. Традиционное ковроткачество Узбекистана: история и современность. // Культурное наследие Узбекистана. 2023. № 2. С. 45-52.
2. Рахимова Д.Н., Юсупова Ш.К. Художественные особенности бухарских ковров. // Искусство Центральной Азии. 2024. Том 15. № 1. С. 78-86.
3. Каримов Б.И. Технология плетения изделий из натуральных материалов. // Декоративно-прикладное искусство. 2023. № 6. С. 112-119.
4. Абдуллаева Н.М. Методика обучения традиционным ремеслам в педагогических вузах. // Педагогика и образование. 2024. № 3. С. 67-74.
5. Турсунов О.Т., Исмаилова Г.Р. Растительные красители в традиционном ковроделии Узбекистана. // Химия природных соединений. 2023. Том 9. № 4. С. 156-163.
6. Жўраева М.С. Ўзбекистон қўл санъатида гилам тўқиш ва безаш анъаналари. // Санъатшунослик. 2024. № 1. 34-41 б.
7. Эргашев К.Х. Савол то'қиш санъатининг педагогик имкониятлари. // Замонавий таълим технологиялари. 2023. № 8. 89-95 б.